

יְרוּשָׁלַיִם הַיּוֹרִיּוֹת

פ ר ק א'

כתב אשמה נגד מגיה הירושלמי ?

בקולופון שבירושלמי נדה, נ"א ע"ב, נמסרה העדות שלהלן על הוצאת הירושלמי: ושקלינן וטרינן בהו' טובא למיהך בארץ קשוט בגירסו' הישרות עם תלת טפוסין אחרנין דוקניות דהוון קדמנא כד הוינא מנהין בהאי חיבור' וכו'. אם נאמין לעדות זו ונקבל אותה כפשוטה הרי נוסח הירושלמי שבידינו (שהוא בעיקרו כ"י ליידן, עיין להלן) הוגה בכובד ראש לכל הפחות ע"י שני חכמים¹ («ושקלינן וטרינן בהו' טובא... בגירסו' הישרות») על פי שלשה כתבי יד אחרים, כתבי יד מדוייקים («תלת טפוסין אחרנין דוקניות»). מסתבר, שדניאל בומבירגי שחשב להתעשר ע"י הדפסת ספרי קודש של יהודים התיימר להוציא נוסח מיושר של הירושלמי שלא היה מצוי בבתי המדרש בנוסח מתוקן. הוא חפש כתבי יד בכמה מקומות, כמו שמעידים בקולופון הנ"ל ששלחו מכתבים ושלוחים לכל המקומות («איגרין ואיזגדין בכל דוכתי») כדי למצוא ירושלמי שלם ביותר (הם סברו שימצאו יותר מד' סדרים), ובוודאי בחרו בכתבי היד המפורסמים בדיוקנותם.

המדפיסים בחרו בנוסח של הסופר ר' יחיאל בר' יקותיאל בר' בנימין הרופא שנכתב בשנת מ"ט לאלף הששי, כמפורש שם בסוף סדר מועד ובסוף סדר

1 עיקר העבודה נעשתה ע"י העורך שהכין את כתב היד היסודי לדפוס, ונזכיר אותו להלן בפנים. ועיין גם בשער הרמב"ם דפוס בומבירגי רפ"ד (בחלק ב').

נזיקין². מתחילה ניתן לשער שהוא בוודאי כת"י מדוייק, שהרי הסופר היה חכם מפורסם בספרו מעלות המדות (או: בית מדות). ולא עוד אלא אם נסמוך על עדות הקולופון הנ"ל הרי השווה מגיה ההעתק את נוסחאות כת"י זה עם הגירסאות של שלשה טופסים מדוייקים אחרים, ובוודאי ניתן להניח שהוא בחר לגוף נוסח הירושלמי את הכת"י הטוב ביותר, ולא היו צריכים לסמוך על השם הטוב גרידא של הסופר.

כתב היד שממנו נדפס הירושלמי מונח עכשיו בספריה הממלכתית שבליידן; על גליונותיו, ובין השורות שלו, נמצאים תיקונים והשלמות בכ"י מגיה ההעתק, שהוא ידוע לנו בשמו ובמעשיו (עיין להלן). הוא לפעמים תיקן מלים בודדות בגוף הנוסח, והשלים בתוך השורה³. כל תיקוני מגיה ההעתק נכנסו לירושלמי שבדפוסים. בלשון אחרת, נוסח הירושלמי שלפנינו הוא נוסח אקלקטי, נוסח מבורר ומלוקט מארבעה כתבי יד. וכן כותב המגיה בהקדמתו לחומש הוצ' בומבירגי (דפוס שני): לפום כן לא סמיכנא על דעתי עד דחזינא בספרי דוקני בתרין ותלתא, אי הוו מכווני מוטב, ואי לא, ברירנא מנהון מה דחזי לן דלא קשה מידי, ומתקנינן ליה עד דאיתבריר לן דנהיר וצהיר. וקרוב לוודאי שנהגו באותה שיטה גם בהגהת כת"י הירושלמי, ואף לא שינה כלום מדעתו⁴. ועוד יש לעיין בקולופון שלו לסדר טהרות, ד"ו רפ"ג, עיין מ"ש רנ"ג רבינוביץ במאמר על הדפסת התלמוד, עמ' 37, ומ"ש בתוספת ראשונים ח"ד עמ' י"ז.

2 עיין מ"ש במבוא לירושלמי כפשוטו, עמ' ט"ו, ויש שם ט"ס וצ"ל: אני יחיאל ביר' יקותיאל ביר' בנימין הרופא וכו'. ונשלם ביי"ב ימים לחדש שבט שלשנת חמשת אלפים וארבעים (מלה זו נמחקה בכ"י על ידי קוים מלמעלה) ותשעה וארבעים לבריאת העולם. 3 עיין תרביץ ש"ה, עמ' 257 ואילך, ובהערה 2 שם; שם ש"ה, עמ' 38 ואילך. ועיין מ"ש על כל העניין בתרביץ ש"כ, עמ' 107 ואילך ובספרות שצוינה בהערות שם. 4 וכן כותב אותו האיש בשער הרמב"ם ח"ב מדפוס בומבירגי רפ"ד: כל אילו החיבורים מוזקקים ומסולקים ממוקשי הטעיות, מוגהים ע"י האלוף הרב המובהק רבי דוד פיצגטון י"ץ פעם ראשונה בהעתק, ועל ידי אני קטן התלמידי יעקב בר' חיים נ' אדוניהו לינ"ל אח"כ פעם שנית בב"י הדפוס, ועיינו בהו סגין דמסתפינא טובא וכו'. חלילה וחלילה ללכת בגדולות כאלה לחסר, או להוסיף, אות אחת מהכרעת הלב. חס לי ולזרעא דאבא וכו'. ברם עלינו ליתן את דעתנו על כך שאותו איש הגיה את הרמב"ם בשעת ההדפסה, את העלים הנדפסים, כמפורש כאן ובשער של חלק א' שם. מה שאין כן בהוצאת הירושלמי: בה היה הוא מגיה ההעתק, והכין אותו לדפוס (עיין מ"ש להלן בפנים). וכן נהגו בקביעות באותו זמן ובאותו מקום, עיין מ"ש הרנ"ג רבינוביץ במאמרו על הדפסת התלמוד עמ' 11 (הוצ' רא"מ הברמן, עמ' י"ד) בהערה. השויתי את העתק כ"י ליידן עם הנוסח הנדפס, וכמעט שלא מצאתי שם טעויות הדפוס (הטעויות המועטות נער יספרן). הגהה מצויינת זו אין לזקוף על חשבון אותו האיש יעקב בר' חיים. ועיין מ"ש עליו להלן בפנים.

וכבר הוכיח החכם ר' שלמה Schiller — Szlnessi במחברתו «והמה בכתבים» (עמ' 13, ועיי"ש בצילום שבראש הספר) שפלוגי שהיה שמו לפני בישאל יעקב בר' חיים ו' אדוניהו⁵ הוא הוא שהגיה את כת"י הירושלמי (כת"י לידן) והכין אותו לדפוס. במאמר מיוחד⁶ הוכחתי שפלוגי זה לא היה בקי בלשון הירושלמי ובסגנונו, והוא קלקל בכמה מקומות בתיקוניו מחמת חוסר הבנה. ברם הוא היה מצוי אצל ההלכה, ואין לחשוש בו בטעיות, גסות, ובמקום שהטעות בכ"י לידן נראית לעין הרי לכאורה ברור שאותה טעות היתה מצויה גם בשלשת הטופסים האחרים שהיו לפניו. אחרת היה «בורר מנהון מה דחזי ליה דלא קשה מידי» (עיין מ"ש לעיל ד"ה כתב היד). נמצאנו למדים שאם אנו מגיחים עכשיו את נוסח הירושלמי ומניחים שיש שם טעות סופר פשוטה, או חסרון ברור, יש לחשוש שאנו מגיחים נגד ארבע נוסחאות מדויקות⁷.

ברם, כאן מתעוררת השאלה והתמיהה כיצד יתכן שאנו מוצאים הרבה טעיות מיכניות פשוטות והשמטות ברורות ע"י הדומות בהוצאת הירושלמי שלנו, טעיות והשמטות שאינן נמצאות בכתבי יד אחרים של הירושלמי (כ"י רומי לסדר זרעים וסוטה, קטעי הגניזה) ובפסקאות מן הראשונים, לרבות חכמי איטליה. וכי היו כל הטעיות האילו בכל ארבעת הטופסים שהיו לפני המגיה העורך של כ"י לידן, ומשום כך לא תיקן את הנוסח? שמא עשה המגיה, שסופו הוכיח על תחילתו, את מלאכתו רמיה? שמא הסתפק במועט שבמועט, ולא קרא בעיון (או פעמים לא קרא כלל) את כל הנוסח? נדמה לנו שיש בידינו לברר את החששות בנידון זה.

לצערנו הגדול אבדו כל שלשת הטופסים המדויקים של הירושלמי שהיו לפני המגיה, אבל נ"ל וודאי גמור שנשאר לנו שריד מטופס אחד שהיה לפני המגיה, ויש בנו לבדוק את טיב עבודתו. בשער הירושלמי סדר זרעים מודים המדפיסים למארי עלמא על שזכו להשלים תלמודא דילן (כלומר, התלמוד הבבלי), ובקולופון שבסוף הירושלמי הם מתפללים שיוזכו להשלים את ספר הי"ד להרמב"ם עם ההגהות מימוניות וכו' שמגיה האשל הגדול הרב רבי דוד

5 עיין מ"ש עליו בתרביץ ש"כ, עמ' 107, הערה 5. ועיין לעיל הערה 4.
6 שם, עמ' 107 ואילך.

7 קשה להניח שמגיה מומחה, ומלומד דוגמת פלוגי הג"ל שחי בתקופת הריניסנס ומצוי אצל חכמי זמנו לקט מארבע נוסחאות ממשפחה אחת של כתבי יד, ולהלן נוכיח בוודאות שלכל הפחות טופס אחד לא היה מאותה משפחה של כת"י לידן.

ש א ו ל ל י ב ר מ ן

פיצקטון וכו'. הרי לך שהתחילו⁸ להדפיס את הירושלמי אחרי שהשלימו בדפוס בומבירגי את הבבלי, וגמרו אותו לפני שהתחילו⁹ להדפיס את הרמב"ם באותו דפוס.¹⁰ הבבלי נשלם בדפוס בומבירגי ביום ו' ב' כסלו בשנת רפ"ג, כמפורש בסוף מס' סופרים, מ"ז ע"ב, והרמב"ם נשלם באותו דפוס ביום כ"ה לחדש תמוז רפ"ד, כמפורש שם בח"ב, תשס"ז ע"ב. נמצאת אומר שהתחילו להדפיס את הירושלמי אחרי ב' כסלו שנת רפ"ג, והושלמה הדפסתו לכל הפחות כמה חדשים לפני כ"ה תמוז רפ"ד. מאידך גיסא כבר נדפסה מסכת אחת מן הירושלמי, מסכת שקלים באותו דפוס ביום ג' בחדש תשרי בשנת רפ"ב. איברא, אותה מסכת היתה נספחת לתלמוד הבבלי גם בכתבי יד, כגון כ"י מינכן, ונתפרשה ע"י כמה מן הראשונים, מפני שכפי הנראה כבר נספחה לבבלי בזמן הגאונים.¹¹ נוסח הנספח לבבלי הוא משונה מאד מן הנוסח שבתוך הירושלמי, והוא מטיפוס אחר לגמרי, והוא מעורב בסיגנון הבבלי וביטוייו, ויפה עשה המגיה של כת"י ליידין בשביל הוצאת הירושלמי שלא השתמש בו כלל (או שהשתמש בו מעט מאד).

ברם בשער מסכת הוריות של הבבלי מודיעים לנו: "מסכת הוריות עם פירוש רש"י ופירוש המשניות מהרמב"ם. ותוספות לא נמצאו אתנו ממסכתא זו ולכן הוספנו גמרא דבני מערבא מה שלא נעשה במסכתות הנדפסות עד הנה: נדפס על ידי דניאל בומבירגי מאגויר"שא בשנת רפ"א לפ"ק פה ויניציאה". ולפי דרכנו למדנו מהודעה זו שמסכת הוריות הירושלמית שנספחה לבבלי נתפרסמה במקרה גרידא, מפני שהמדפיסים של הבבלי לא מצאו תוספות למסכת זו! הם הוציאו מאמתחתם את הש"ס הירושלמי ופיצו אותנו במסכת אחת "מה שלא נעשה במסכתות הנדפסות עד הנה", שהרי היו להן תוספות, ולא היה צורך בפיצויים אחרים.

8 שער הירושלמי נדפסו לפני שהדפיסו את גוף הירושלמי, כפי שמוכח מן הלשון: ש ר י נ א למעבד תלמודא דבני מערבא וכו' ונזכה לאתחלא ולאשלמה האי חיבורא וכו'. ולא עוד אלא שבשער לסדר גזיקין כתוב: יהא רעוא מן קדמוהי דיציץ ויזהיר עלאן, ויהא בסייעתא דילן לאשלמא סידרא חמישא וכולא תלמודא אמן. כלומר, הם עדיין מקוים למצוא סדר חמישי לירושלמי! עיין בקולופון של הירושלמי, ובאותו זמן כבר השלימו להדפיס את הבבלי.

9 כפי שמוכח מלשון הקולופון "שמגיה וכו' ר' דוד פיצקטון", והוא הרי הגיה את ההעתק, את כת"י הרמב"ם, לפני שנדפס, ועדיין הוא בהגהתו. עיין מ"ש לעיל הערה 4. והירושלמי כבר נשלם באותה שעה.

10 עיין מ"ש הר"ז פרנקל במבוא הירושלמי, עמ' קל"ט, ויש שם ט"ס.

11 עיין מ"ש במאמרי "משהו על מפרשים קדמונים לירושלמי" בספר היובל לכבוד ר"א מרכס, החלק העברי, עמ' רצ"ה ואילך, ובהערה 29 שם ואילך.

וודאי גמור הוא בעיני שמסכת ירושלמית זו היא אחת מ"תלת טפוסין אחרנין דוקניות" שהיו לפני פלוני המגיה העורך של כ"י לידן שנדפס כשלש שנים באותו דפוס (ועל ידי אותו המגיה שהשתתף בהגהת הבבלי) ^{אוצר החכמה} אחר כך. בדיקת הנוסח של מסכת זו מוכיח שכתב היד שייך באמת לטופסים דווקניים, עיין להלן. ואפילו אם יתעקש המתעקש לומר שאולי נאבד כתב היד במשך שלש שנים (מן הדפסת מסכת הוריות עד הדפסת הירושלמי באותו דפוס), והמגיה לא היה יכול להשתמש בו, הרי נוסח הדפוס של מסכת זו היה כתוב ומונח לפניו, והיה בידו לתקן על פיו את הטעויות הברורות שבכ"י לידן שהכין אותו באותה שעה לדפוס. ולפיכך רשאים אנו להסיק בבטחון גמור שמסכת הוריות הירושלמית שנספחה לבבלי יכולה לשמש לנו אבן בוחן לאחריות המגיה ולמדת השימוש שלו באותן "גירסאות הישרות" של "תלת טפוסין אחרנין דווקניות" שהיו לפניו. עכשיו נעבור לבדיקה זו.

מסכת הוריות בנוסח שלפנינו היא אחת מן המשובשות ביותר בין המסכתות של התלמוד הירושלמי. בהרבה מקומות נסתרסו השורות, ואין להבין את העניין אלא אם נהפוך את סדר המשפטים. הגאון בעל נועם ירושלמי כמעט שכתב מחדש הרבה הלכות במסכת זו, וכמה מההגהות נראות קרובות לוודאי. אבל נוסח הירושלמי הנספח לבבלי (מכאן ואילך נסמן אותו "נספח") במקומות הללו שווה לנוסח הירושלמי ביחס לסדר המשפטים. ברם בכמה בחינות הוא עולה על הנוסח שבירושלמי, וביחס לשלמות הנוסח (חוץ מן ההשמטות שהשמיט בידיעה ובכוונה) הוא עולה הרבה, הרבה על כ"י לידן. וכן נמצאות בו הרבה גירסאות נכונות שנשתבשו בכ"י לידן.

כן, לדוגמא, השלים המגיה את ההשמטות שבכ"י לידן בשבעה מקומות במסכת זו (ואני מונה כאן רק את ההשמטות שהן יותר משתי תבות), והנני מכניס במרובעים את החסר בכ"י לידן שהשלים המגיה בגליון ושנדפסו על פיו בהוצאות שלנו.

פ"א ה"א, מ"ה ע"ד: אלא שהוא כטועה לומר תורה אמרה אחריהם [אחר' 12 ואם בטועה לומר התורה אמרה אחריהם אחריה'] אין זה שמעון בן עזאי. השלמה נכונה זו היא ע"פ נוסח הנספח.

להלן שם: אבל כל יחיד ויחיד שעשה בפני עצמו [פטור. א"ר יוחנן אפי' כל יחיד ויחיד שעשה בפני עצמו] מביא כשבה ושעירה. השלמה זו היא ע"פ הנספח, אבל היא השלמה מוטעית, והיה צריך להשלים: שעשה בפני עצמו מביא כשבה ושעירה [א"ר יוחנן אפי' כל יחיד ויחיד שעשה בפני עצמו פטור].

12 בהוצאות שלפנינו בטעות הדפוס: אחר.

וכן הגיה הרחיד"א בשער יוסף ז' ע"א (מן הספר). בקרן אורה ב' ב' ד"ה וראיתי, ובנועם ירושלמי במקומו. והגהה וודאית היא, כפי שמוכח מן העניין. ספ"ב, מ"ו ע"ד: אפי' על שמיעת קול ועל ביטוי שפתי' [דתני לא נחלקו ר' אליעזר וחכמים על שמיעת קול ועל ביטוי שפתי'] שאינו מביא שעי' אלא שעירה. אף השלמה נכונה זו היא ע"פ נוסח הגספח.

פ"ג ה"ג, מ"ז ע"א: חטאו בספק. מאן דמר משם שהגדולה מכפרת, כשם שהיא מכפרת על הודאי כך מכפרת על הספק. מאן דמר אין חטאו וידיעתו שוין [אין חטאו וידיעתו שוין]. אף השלמה זו היא ע"פ הגספח, וצריך לפרשה בתמיה, כלומר, אין חטאו וידיעתו שוין, אתמה.

שם, מ"ז ע"ג: מלך בן מלך אין טעון משיחה [שנאמר קום משחיהו כי זה הו', זה טעון משיחה ואין בניו טעון משיחה]. בנספח (במקום ההשלמה): דכתי' ויאמר ה' קום משחיהו כי זה הוא, זה טעון משיחה, ואין בנו טעון משיחה. וכנראה שהמגיה השלים כאן ע"פ טופס אחר. ומעניין שאף בכ"י לידן בשקלים¹³ נמצאת השמטה זו, והמגיה השלים שם באופן אחר קצת. אבל בסוטה (פ"ח ה"ג, כ"ב ע"ג) הגירסא בכ"י לידן כעין מה שהשלים המגיה כאן.

להלן שם: האחרון חסר מן הראשון [מאי טעמא עלו ההר והבאתם עץ וגו'. אכבד חסר ה' אלו ה' דברים שהיה בית המקדש אחרון חסר מהראשון]. בנספח: האחרון חסר מן הראשון דכתי' עלו ההר והבאתם עץ ובנו את הבית וארצה בו ואכבד כתיב חסר¹⁴. הרי אלו ה' דברים שהיה בית המקדש האחרון חסר מן הראשון. במקבילות שבירושלמי (תענית פ"ב ה"א, ס"ה ע"א, מכות ספ"ב, ל"ב ע"א) הגירסא בגוף כ"י לידן כעין שהשלים המגיה.

להלן שם: משית, ומה תלמוד לומר כהן [להוציא למרובה בגדים, מה טעמא דרבנן משיח יכול זה המלך ומה ת"ל כהן לרבות מרובה בגדי'. הכא את מר להוציא וכו'. כל ההלכה נשמטה כאן בנספח, ובמקומה כתוב (אחרי המלים "ושמן המשחה ורוח הקדש"): גרסי' במגלה מן ריש הלכה ועד סופה, ועוד היא בכפורים¹⁵. והגירסא הנכונה היא באמת במגילה (פ"א הי"ב, ע"ב ע"א), והמגיה השלים בכ"י לידן שלא במקומו והחסיר, וצ"ל ע"פ מגילה שם: ומה תלמוד לומר כהן, לרבות מרובה בגדי' [מה טעמון דרבנן, משיח יכול זה המלך, ת"ל כהן, אי כהן יכול אף מרובה בגדים ת"ל משית, או יכול שאני מרבה אף משוח מלחמה ת"ל משיח שאין על גביו משית, מחלפה שיטתון דרבנן הכא כתיב משיח

13 פ"י ה"א, מ"ט ע"ג.

14 כ"ה בדפוסים הישנים.

15 לפנינו ביומא ליתא פיסקא זו, וכנראה שהיתה לפנינו שם בפ"א, ל"ח סע"ג, כרגיל בירושלמי בסוגיות כפולות.

והכא כתיב משיח] הכא את מר להוציא וכו'. סופר הנספח לכל הפחות שלח אותנו למקום שבו נמצאת הגירסא הנכונה.

הרי לך שבכל המסכת לא השלים המגיה בכ"י לידן אלא שבע השמטות (שהן יותר משתי תיבות). לאמיתו של דבר יש להשלים (נוסף להשלמות הנ"ל) ע"פ הנספח לבבלי עוד עשרה מקומות שדלג עליהם הסופר בכ"י לידן, חוץ מדילוגים על מלה אחת, או שתיים, שנזכיר אותן להלן. ונסדר כאן את ההשמטות הגדולות (יותר משתי מלים) שנשמטו בכ"י לידן בטעות שהמגיה לא הרגיש בהן. ¹²³⁴⁵⁶⁷ פ"א ה"א, מ"ה ע"ד: כל ההוריה שבית דין מביאין פר ¹⁶ אין היחיד מביא כשבה ושעירה. ר' יוחנן פתר מתנית' וכו'. אבל בנספח: כל הוריה שב"ד מביאין פר אין היחיד מביא כשב' [וכל הוריה שב"ד אין מביאין פר היחי' מביא כשבה או שעירה. שמואל פתר מתניתא ברוב ומיעוט. אכלו רוב, הואיל ואין ב"ד מביאי' פר, היחיד מביא כשב' או שעיר'] ¹⁷. ר' יוחנן פתר מתנית' וכו'. אלא שאף בנספח יש באמצע השמטה קטנה ע"י הדומות, וצ"ל: אכלו רוב, הואיל [וב"ד מביאין פר אין היחיד מביא כשבה או שעירה. אכלו מיעוט, הואיל] ואין ב"ד מביאי' פר וכו'. וכן השלים בפ"מ ע"פ הנספח, וכן יוצא ברור מן העניין, והמגיה לא הרגיש כלל בהשמטה זו.

ספ"א, מ"ו ע"ב: מה נפשך חלב כר' יהושע אתיא היא בשהורו ולא ידעו וכו'. אין לפיסקא כפי שהיא בכ"י לידן שום משמעות. אבל בנספח: מה נפשך חלב [הורו חייבין, שבת הורו חייבין. אמר ר' בון בר חייא, ותיא כר' אליעזר ברם כר' יהושע לא אתיא. אמר ר' יוסה ברם] כר' יהושע אתיא היא וכו'. והכוונה למשנת כריתות פ"ד מ"ב, אלא, שכנראה שהיתה להם בסוגיא זו מסורת הפוכה בשיטות ר' אליעזר ור' יהושע שם. ועיין היטב בירושלמי שבועות ספ"ב, ל"ד ע"א (ואף שם נשתבשה הגירסא במקצת). ועל כל פנים המגיה לא הרגיש כלל בלשון הירושלמי שאין לו שחר לפי גירסת כ"י לידן.

פ"ב ה"ב, מ"ו ע"ג: מפני שהורה בפני עצמו ועשה בפני עצמו, אבל אם הורה עם הציבור ועשה עם הציבור מתכפר לו עם הציבור. מפני שהורה עם הציבור ועשה עם הציבור, אבל אם הורה בפני עצמו מתכפר לו בפני עצמו. אף כאן אין שום משמעות לדברי הירושלמי. והנכון הוא בנספח: מפני שהורה בפני עצמו ועשה בפני עצמו, אבל אם הורה עם הציבור ועשה עם הציבור מתכפר לו עם הציבור [אמר רבי מנא דשלחת קודמין היא, ואמור דבתרא הורה עם הציבור ועשה עם הציבור מתכפר לו עם הציבור], מפני שהורה עם הציבור וכו'.

¹⁶ מלה זו חסרה בדפוס ויניציאה, וכנראה נשמטה בטעות הדפוס.

¹⁷ הסגרת במרובעים מה שנמצא בנספח וחסר בירושלמי.

וכן השלים בפני משה ע"פ הנספח, והמגיה לא הרגיש כלל בקושי הנוסח שבכ"י לידן.

ואשר לביטוי "דשלחת קודמין" העירותי על הירושלמי כאן במחברתי "על הירושלמי", עמ' 25, וקבלתי פירושו של הרי"ן אפשטין¹⁸ למשנת כלים פכ"ה מ"ד ולירושלמי תרומות ספי"א, מ"ח ע"ב. עכשיו חוזרני בי מפירוש דחוק זה. וג"ל שהכוונה למעמד בעל זכויות מיוחדות שהוא קודם לכל דבר¹⁹. ולפיכך אמר ר' עקיבא במשנת כלים פכ"ה הנ"ל: של כת קודמין היא? וכי הרובע הוא מכת קודמין, שהוא עיקר וחצי הרובע טפל לו. וכן הפירוש גם בתרומות ספי"א הנ"ל: אמר ליה של בת²⁰ קודמין היא? וכי הכלל של "ר' מאיר ור' שמעון הלכה כר' שמעון" הוא של כת קודמין שיש לה זכויות מיוחדות, והרי יש לנו כלל אחר כיוצא בו, עיי"ש. וכן הכוונה אף לפנינו: וכי הרישא היא משל כת קודמין, והרי מן הסיפא יש לדייק להפך. ואשר לגירסא "דשלחת" שלפנינו, כן גרס הערוך אף במשנת כלים²¹, ואפשר שהיא הגירסא הנכונה ופירושה, וכי היא מקבוץ הקודמין? עיין במלונות ללשון סורית ערך שלה, שלחא.

שם סה"ג, מ"ו ע"ג: והא קדמיתא לא תנינן משיח ומשיח בכלל, וכא אף על גב דלא תנינן משיח ומשיח בכלל. בנספח לבבלי (רק בדפוסים הישנים): הא קדמיתא לא תנינן משיח ומשיח בכלל [והא תנינתה לא תנינן משיח ומשיח בכלל] וכא אע"ג דלא תנינן וכו'. זו היא גירסא נכונה ונפרש אותה להלן בפרק ב', ובכ"י לידן נשמטה ע"י הדומות.

שם ה"ד: ולמה לא דריש רבי מעיני מעיני. אמר ר' יוסי אין ידרוש רבי וכו'. בנספח: ולמה לא דריש ר' מעיני מעיני [אמר ר' זעירא אם דריש ר' מעיני מעיני, מה מעיני שנאמר להלן משיח בשגגת המעשה הוא, אף מעיני שנאמר כאן בשגגת המעשה הוא, לפום כן לא דריש ר' מעיני מעיני]. אמר ר' יוסה אין ידרוש רבי וכו'. ובכ"י לידן נשמט המוסגר בטעות ע"י הדומות.

שם ה"ו, מ"ו ע"ד: יצא משיח שאינו ראוי לבוא לידי דלות. רשב"ל אמר והיה כי יאשם וכו'. בנספח: יצא משיח שאינו ראוי לבא לידי דלות [התיבו] והרי נשיא הרי אינו ראוי לידי דלות [רבי שמעון בן לקיש אמר והיה כי יאשם וכו'. ופירושו, והרי נשיא, הרי אינו ראוי לבא לידי דלות?], אתמה? והרי כשעבר

18 בהערתו לפירוש הגאונים שהוציא לאור, עמ' 25, הערה 15.

19 דוגמת הקודמין שנשנו להלן בירושלמי פ"ג ה"ז, מ"ח ע"ב, ובמקבילות. וכן שם ספ"ג: והוון בולחוטיא עלין קדמאי ונפקין קדמאי.

20 כ"ה בכ"י לידן, והמגיה הוסיף יו"ד, כלומר, קרי: בית. ועיין בהערת מהרי"ן אפשטין הנ"ל (לעיל הערה 18).

21 עיין בהערת אפשטין הנ"ל.

מנשיאותו ואח"כ חטא דינו כהדיוט מה שאין כן כהן משיח שעבר ואח"כ חטא שהוא מביא פר, כמפורש במשנתנו פ"ג מ"ב. ושיטת הירושלמי היא שלא כשיטת הבבלי ט' א'.

פ"ג ה"ג, מ"ז סע"א: מה נפשך חלב אכל כיפר. ואין לו משמעות כלל. אבל בנספח: מה נפשך חלב אכל כיפר [שומן אכל כיפר]. והמגיה לא הרגיש בהשמטה ברורה זו.

שם, מ"ז ע"ג: והכתיב הבכור יוחנן וכו'. בנספח: [אמר ר' יוחנן הוא יוחנן הוא יהואחז]. והכתי' והבכור יוחנן וכו'. וכ"ה בשקלים פ"ו ה"ד, מ"ט ע"ד, וסוטה פ"ח ה"ג, כ"ב ע"ג. והמגיה כאן לא הרגיש שהגירסא שלפניו אין לה שום משמעות.

שם ה"ג (קרוב לסופה), מ"ז ע"ד: לפי שכל הפרשה נאמרה באהרן. אין לי אלא משוח בשמן המשחה וכו'. בנספח: לפי שכל הפרשה כולה אמורה באהרן אין לי אלא [אהרן עצמו, מגיין לרבות כהן אחר, ת"ל אשר ימשח אותו, אין לי אלא] משוח בשמן המשחה וכו'. וכ"ה ביומא פ"א סה"א, ל"ח ע"ד, ובמגילה פ"א סה"ב, ע"ב ע"א, ובתו"כ אחרי מות פ"ח ה"ד, הוצ' ווייס, פ"ג ע"ב.

שם ה"ז, מ"ז ע"ב: אבל תלמ' חכם שמת מי מביא לנו כיוצא בו. בנספח: מי מביא לנו [חליפתו מי מביא לנו תמורתו מי מביא לנו] כיוצא בו. וכע"ז בירושלמי ברכות פ"ב ה"ח, ה' ע"ג. אבל גם בשרידי הירושלמי כאן, עמ' 284, כגירסת גוף כ"י ליידן.

הרי לך עשר השמטות²² בכ"י ליידן שאפשר היה להשלימן ע"פ הנספח, והמגיה לא הרגיש בהן כלל. יתר על כן בכ"י ליידן של מסכת זו מצויות גם השמטות קטנות ושגיאיות ברורות שאפשר היה להשלימן ולתקנן ע"פ הנספח, ונביא כמה דוגמאות:

פ"א ה"ב, מ"ה ע"ד: אין לך מעכב אלא מופלא של בית דין בלוד. וכ"ה להלן שם רה"ד, מ"ז ע"א. אבל בנספח בשני המקומות: אלא מופלא של בית בלבד. ואפשר שגם בלוד פירושו: בלוד²³, בלבד, עיין במבוא לנוסח המשנה למהרי"ן אפשטיין, עמ' 1225.

להלן שם, מ"ה סע"ד: כוס זורקין עליו מדם חטאתו וכו'. אבל בנספח לנכון: הגוסס זורקין עליו וכו'. וכ"ה במקבילה בגיטין פ"ו ה"א, מ"ח ע"ג, ובריש מס' שמחות.

²² ומתוכן שמנה השמטות ברורות.

²³ ולפ"ז עלינו להכיר תודה למגיה שהשאיר מחמת רשלנות גירסא בכתב מקורי, ועיין בהערה הבאה.

שם ה"ב, מ"ו ע"א: בין תחומי ארץ ישראל לתחומי ארץ ישראל. בנספח
לנכון: בין תחומי ארץ ישראל לתחומי חוצה לארץ.

פ"ב ה"ג, מ"ו י"ג: מה כר' אין משיח בשיגגת מעשה הוא וכו'. בנספח:
מה כרבי דרבי אמר משוח בשגגת מעשה וכו'.

להלן שם: מה לקל מה בגין דלא תנינן וכו'. ולית ליה פיתרא. אבל
בנספח לנכון: אמר לון למה בגין דלא תנינן וכו'. והכוונה שר' זעירא אמר
להם, לר' ירמיה ולרב הונא (או ר' חייא, לגירסת הנספח).

שם ה"ד: דלא כן מנן ליה הוריית בית דין גדול הוריית בית דין קטן לא
מעניי וכו' דלא כן מנן ליה הוריית בית דין קטן לא מעניי מעיני. הכפילות
נראית לעין, אבל בנספח חסרה השאלה בראשונה וישנה רק בסוף.

שם ה"ה, מ"ו ע"ד: ובעא מיזרוק בתריה. הסיגנון מגומגם, והיה
צריך לומר: ובעא מיזרוק כיפה בתריה. אבל בנספח לנכון: וטען כיפה
מזרוק בתריה, כלומר, והרים אבן לזרוק בו, עיין מ"ש בתוספתא כפשוטה ח"ד
(סוכה), עמ' 868, הערה 46.

שם ה"ו, מ"ו ע"ד: לא יטמא בצרעת שאינו ראוי לבוא בקלות וכן דלות
וכו'. בנספח לנכון: שאינו ראוי לבא לידי דלות וכו'.

פ"ג ה"ג, מ"ז ע"ב: אכל שלשה זיתים וסביר שהם שנים הפריש חטאת
כדרבי יוחנן, דר' יוחנן אמר נתכפר וכו'. בנספח לנכון: הפריש חטאת כפר.
ר' יוחנן אמר נתכפר וכו'.

להלן בסמוך שם: ונתוודע לו בספק כל אחד ואחד ואחר כך נתוודע לו
בית דין וכו' ונודע לו בספיקו משנתמנה ובבית דין מעבר (=מי עבר).
בנספח לנכון: ואחר כך נתוודע לו בודאי וכו' ונתוודע לו בספק משנתמנה
ובוודיין משעבר. והמגיה לא הרגיש שאין לגירסת כ"י ליידין שחר. ושמא
צ"ל שם: נתוודע לו בדיו וכו' ובבדין מעבר. ואין "בדיו" אלא ודיו (וודאן), וכן
"בבדין" כוונתו בודין²⁴ (בוודיין, בוודאן), עיין במבוא לנוסח המשנה למהרי"ן
אפשטיין, עמ' 1223.

להלן שם: היו לפניו שלשה, אכל את הראשון ולא נתוודע לו, שני
ושלישי בהעלמו של ראשון וכו'. המלה "ושלישי" הוא שיבוש ברור. ונמחק
ע"י המפרשים. ובנספח לנכון: היו לפניו שלשה זתים אכל את הראשון ולא
נתוודע לו, שני בהעלמו של ראשון וכו'.

²⁴ ועיין בהערה ²³, והמעתיקים שלא הבינו את המלה "בדיו", "בבדין", שיבשו: בית
דין, בבית דין.

להלן שם: ר' יוסי מדמה לה לזיתים שלימים, אם היה פקח מביא שני קרבנות, ואם לא, מביא שלשה קרבנות. היך עבדא, מביא על הראשון ועל השני אחד ועל השלישי ועל הרביעי אחד. כל זה היא כפילות מיותרת מלמטה, ואף המפרשים מחקוה, ובנספח חסר כל זה.

להלן בסמוך שם: וכתוב באכילת פרסים הדבר תלוי וכו'. בנספח לנכון: וכן באכילת פרסים וכו'.

להלן שם: תמן חיוב קרבן ברם הכא קרבן. אבל בנספח לנכון: ברם הכא שינוי קרבן.

להלן שם, מ"ז ע"ג: שמן שעשה משה בהר מעשה ניסים נעשו וכו'. המלה "בהר" הוא שיבוש ברור, והיא באשגרה מלהלן שם ה"ה, מ"ח ע"ב: כל אותן ארבעים יום שעשה משה בהר היה למד תורה וכו'. ובירושלמי שקלים פ"ו ה"א, מ"ט ע"ג, וסוטה פ"ח ה"ג, כ"ב ע"ג: שעשה משה במדבר. וכ"ה בבבלי כאן י"א ב' וכריתות ה' א'. אבל בנספח (וכן בבבלי עצמו כאן ה"ל, בכ"י מינכן) חסרה המלה "בהר" ("במדבר").

להלן שם: ולא יאשיהו גנזו? הדא אמרה באפי בלסמון נמשחו. יואחו מפני יהויקים אחיו שהיה גדול ממנו שתי שנים, ואין לפיסקא זו שום מובן. אבל בנספח הסדר נכון: יהואחו מפני יהויקים אחיו שהיה גדול ממנו ב' שנים. ולא יאשיהו גנזו? הדא אמרה באפלסמון משחו. וכ"ה הסדר גם בשקלים וסוטה ה"ל. ועיין בבבלי ה"ל. ומגיה כ"י לידן כאן לא הרגיש בסירוס שבכ"י. להלן שם: ואורים ותומים ושמן הקודש. בנספח לנכון: ושמן [המשחה ורוח] הקודש. וכ"ה במקבילות.

להלן שם (קרוב לסוף ההלכה), מ"ז ע"ד: עשו אותה חטאת גדולה וכו'. בנספח לנכון: עשו אותה כחטאת גדולה וכו'. וכ"ה בתרומות פ"ח ה"ב, מ"ח ע"ב.

ה"ז, מ"ח ע"ב: לא הוא לוי הוא. אמר ר' אבין וכו'. חסרון ניכר לעין. ובנספח: לא הוא לוי לא הוא ישראל? אמר ר' אבין וכו'. וכע"ז גם בשרידי הירושלמי, עמ' 285.

שם, מ"ח רע"ג: מיתבעי (=מיי את בעי) מרבי אימי הוא הפילפלן. בנספח לנכון: מאי את בעי מן ר' אימי דהוא סדרן והוא פלפלן.

נוסף לכך מצוייות בנספח כמה נוסחאות משובחות, ונביא אותן להלן בפ"ב (כדי לברוח מן הכפילות), והמגיה לא הרגיש בהן כלל. נמצאת אומר שמסכת זו למדה על הכלל, והיינו שהמגיה לא בדק את שאר שלשת הטופסים שהיו לפניו אלא ברשלנות ובקופיא בעלמא. ברם אין לנו לקשור עליו קטיגוריא יותר מדאי. להלן בפ"ב נראה שבשנת רפ"א עדיין לא היה לפני המגיה כ"י לידן.

ש א ו ל ל י ב ר מ ן

ובאותו זמן עסק המגיה גם בהגהת חלקים מן התלמוד הבבלי²⁵. ואפילו גדולי הדור ההוא, שלא נמצא בהם שמץ פסול, עשו את מלאכת ההגהה במהירות רבה²⁶. וכנראה שדחק עליהם המוציא לאור לגמור את מלאכתם. ובאמת הגהות המגיה הולכות ומתמעטות עם התקדמות הדפסת הירושלמי²⁷, ואין להתפלא שמיהר עוד יותר בהגיעו למסכת הוריות. אבל אין הדבר חשוב לענייננו, שהרי לאמיתו של דבר אין אנו דנים את האיש אלא את עבודתו, ואף בשאר הסדרים לא נבדקו שאר הטופסים שהיו לפניו בכבוד ראש הראוי.

נמצאנו למדים שבהוצאת הירושלמי שלפנינו אין לנו אלא נוסח כ"י לידן שתוקן ע"י המגיה באקראי. ואעפ"י שסופר כ"ג²⁸ זה היה חכם גדול בישראל, הרי אף הוא כתב במהירות וכתב כל סדר נשים ונוזיקין במשך חדש ושלשה עשר יום²⁸. ולפיכך אין להתפלא שנמצאות בו כל כך הרבה השמטות ע"י הדומות. ושמא חשב רבינו לעבור על הכת"י ולהגיה אותו, אלא שנטרפה לו השעה²⁹.

פ ר ק ב'

ערך הנוסח של הירושלמי הנספח לבבלי וגלגוליו בדפוסים

אוצר החכמה

כבר הראינו לעיל על טיבו המשובח של הנספח. והנה ביחס לשלמות הנוסח ראינו שבעה עשר השלמות גדולות (יותר משתי מלים) לנוסח כ"י לידן, ועשר מהן לא נכנסו לירושלמי דפוס וויניציאה. ועלינו להקדים שנעשתה כאן שערוריה שכמעט לא היתה כמותה בישראל. מדפוס פ"פ דמיין משנת ת"פ ואילך עד הבבלי הוצ' ראם "תיקנו" את נוסח הירושלמי הנספח לבבלי ועשו בו כאדם העושה בתוך שלו: השלימו, החסירו, הגיהו, החליפו את הכתיב,

25 עיין בקולפון שלו בסוף סדר טהרות ד"ו רפ"ג, והעתיקו הרנ"ג רבינוביץ ב"מאמר על הדפסת התלמוד", עמ' 36, הערה מ"ט (מהדורת רא"מ הברמן, עמ' מ"א, הערה 14).
26 עיין במאמר הנ"ל, סוף עמ' 15 (בהערה) ואילך (מהדורה הנ"ל, עמ' י"ח, בהערה); להלן שם, עמ' 35 ואילך (מהדורה הנ"ל, עמ' מ"א).

27 עיין מ"ש במבוא לירושלמי כפשוטו, עמ' ט"ז.

28 בסוף סדר מועד הוא כותב: ונשלם ב"ב ימים לחדש שבט שלשנת חמשת אלפים ותשעה וארבעים לבריאת עולם. ובסוף סדר נוזיקין הוא כותב: ונשלם בכ"ה ימים לחדש אדר הראשון שלשנת חמשת אלפים ותשעה וארבעים לבריאת עולם.

29 ואפשר שגם בעלי דפוס בומבירגי נוכחו אח"כ שהירושלמי לא הוגה כראוי ורצו להדפיסו מחדש, עיין מ"ש רנ"ג רבינוביץ במאמרו הנ"ל (לעיל הערה 25), עמ' 39 (מהדורת הברמן, עמ' מ"ד).

וּכְתַבּוּ: דַּתְנִיא (במקום: דתני), וַאֲתִיא, אַתִּיא (במקום: ותיא, תיא), וְעַל (במקום: ועל), ר' הִילָא (במקום: ר' לא), מַהִיכֵן קִימִינֵן (במקום: מה נן קיימין), וְכֹא (במקום: וכן=וכאן), מַאי (במקום: מי), דַּתְנִיּוּקִיא (במקום: דמינוקייא), דְּלֹא כֵן (במקום: דלכן), דַּאֲמַר (במקום: דמר) וְכַדּוּמָה. מַכָּאן וַאֲיִלֵּךְ לֹא גִשְׁיַח בַּדְּפוּסִים הַמְּאוֹתָרִים, וְנַעֲתִיק מַדְּפוּס וּוִינִיצִיָּא רַפָּא, שֶׁהוּא שׁוֹה, פָּחוֹת אֹו יוֹתֵר, לַדְּפוּסִים הַבָּאִים אַחֲרָיו עַד דְּפוּס אַמְשִׁטְרֵדֶם שֶׁנֶּת ת"ה.

בְּנוֹסַח מְשׁוּבַח זֶה לֹא מִצָּאֵתִי אֵלָא שְׁלֹשׁ הַשְּׁמֻטוֹת מִקְרִיּוֹת (שִׁיסּוּדֵן, כְּנִרָאָה, בִּשְׁגָגַת הַסּוֹפֵר שֶׁלֹא הִרְגִישׁ בָּהֶן) שְׁאִינֵן בְּכ"י לִיִּדֵן. בִּפ"א רַה"ג, מ"ו ע"א, חֲסֵר „רַבִּי חֻזְקִיָּה אָמַר מְדַבֵּר וְלֹא כָל דְּבַר“; בִּפ"ג ה"ג, מ"ז סע"א, חֲסֵר „אֶפִּילוּ בַּהֶעֱלָם אֶחָד פְּטוּר. סִפֵּק חֲצִי זֵית עַד שֶׁלֹא נִתְמַנָּה וְסִפֵּק חֲצִי זֵית מִשְׁנַתְמַנָּה“; שֶׁם ה"ז, מ"ח ע"ב, חֲסֵר „כֹּהֵן גָּדוֹל לְנִבִּיא דְּכֹתִיב“. כְּמוֹכֵן, שְׁכָל הַחֲסֻרוֹת הַלָּלוּ כִּבְר הוֹשְׁלָמוֹ בַּדְּפוּסִים חֲדָשִׁים שֶׁל הַנִּסְפָּח בְּלִי שׁוּם סִימָן שֶׁהִשְׁלִימוֹ כֹּאן אֶת הַחֲסֵר.

בְּרֵם בְּנִסְפָּח מִצְוִיּוֹת הַשְּׁמֻטוֹת גְּדוּלוֹת. בִּפְרָק ג' שֶׁהוֹשְׁמָטוּ, כְּנִרָאָה בִּידִיעַת הַסּוֹפֵר וּבַהֲכַרְתּוֹ. כֵּן, לְדוּגְמָא, בִּפ"ג ה"ג, ד"ו מ"ז ע"ב, שׁוּרָה 12 (מִלְמַטָּה), אַחֲרֵי הַמְּלִים „עַל דַּעֲתִיָּה דְר' יוֹסִי דוֹ אָמַר אֵין חֲטָאוּ וִידִיעַתּוֹ שׁוֹיֵן חִיִּיב עַל הָרֵאשׁוֹן וְעַל הַשֵּׁנִי“ יִשְׁנוּ רִיּוּחַ פְּנוּי בְּנִסְפָּח, וְאַח"כ כְּתוּב שֶׁם „חֲסֻרוֹן יֵשׁ כֹּאן“, וְשׁוּב רִיּוּחַ פְּנוּי, וְאַח"כ מִתְחִיל: כְּתוּב אֲשֶׁר נִשְׂיָא יַחְטָא אָמַר רַבֵּן יוֹחָנָן בֶּן זִכְאִי אֲשֶׁרִי הָדוּר (ד"ו, מ"ז ע"ג, שׁוּרָה 17, מִלְמַעְלָה) וְכו', וְכָל מַה שֶׁנִּמְצָא בְּנִתִּים בַּהּצָאֹת שְׁלָנוּ שֶׁל הִירוּשְׁלַמִּי חֲסֵר שֶׁם, וּבַדְּפוּסִים חֲדָשִׁים הִשְׁלִימוֹ אֶת הַכָּל ע"פ הוֹצָאת הִירוּשְׁלַמִּי. וּבְאַמֶּת נֹסַח הִירוּשְׁלַמִּי שֶׁם קֶשֶׁה מְאֹד, וְלֹא עוֹד אֵלָא שִׁישׁ שְׁמָה כְּפִלִּיּוֹת מִיּוֹתֵרוֹת, וַיֵּשׁ לְהַצְטֵעַר עַל הַחֲסֻרוֹן בְּנוֹסַח הַנִּסְפָּח. וְאַעֲפ"י שֶׁלֹא נִתְבַּרֵּר אִם הַמְּלִים „חֲסֻרוֹן יֵשׁ כֹּאן“ הֵן מִן הַסּוֹפֵר עֲצֻמוֹ, אוֹ שֶׁהַמְּדַפִּיסִים הוֹסִיפוּ אוֹתָן, מְכָל מְקוֹם בְּרוּר מִן הַרוּחוֹת שֶׁהֵנִיחַ הַסּוֹפֵר שֶׁהוּא הַכִּיר שִׁישׁ כֹּאן חֲסֻרוֹן. וְלִפִּי דְרִכְנוֹ לְמַדְנוּ שְׁעָדִין לֹא הִיָּה כ"י לִיִּדֵן בִּידִי הוֹצָאת בּוֹמְבִירְגִי בִּשְׁנַת רַפ"א (בִּשְׁעָה שֶׁהַמְּדַפִּיסוֹ אֶת הַמִּסְכָּת שְׁלָנוּ), שֶׁאִם לֹא כֵן לְמַה לֹא הִשְׁלִימוֹ אֶת הַחֲסֻרוֹן ע"פ כ"י לִיִּדֵן, שֶׁהִרִי בְּנִידוֹן שְׁלָנוּ הִיָּה מְגִיָּה הַבְּבִלִי יוֹדֵעַ וּמַכִּיר אֶת הַחֲסֻרוֹן (כְּפִי שְׁצוּיִין מִפּוֹרֵשׁ בְּגוֹף הַנִּסְפָּח), וְלְמַה לֹא הִשְׁלִימוּ?

נֹסֵף לַכֵּךְ מִצְוִיּוֹת בִּפְרָק זֶה הַשְּׁמֻטוֹת שֶׁל סוּגִיּוֹת שְׁלֻמוֹת שֶׁהוֹשְׁמָטוּ, כְּנִרָאָה, בְּכוּוּנָה, מִפְּנֵי שֶׁהָיוּ כְּפֻלוֹת לִפְנֵי הַסּוֹפֵר בְּמְקוֹם אַחֵר, כְּרִגִּיל בְּכ"י עֲתִיקִים, עֵיין מ"ש בְּתַרְבִּיץ ש"ה, עמ' 108 וַאֲיִלֵּךְ. נִמְנָה אוֹתָן עַל פִּי הַסֵּדֶר. פ"ג ה"ב: „אָמַר ר' לְעֹזֵר כֹּהֵן גָּדוֹל שְׁחָטָא וְכו'“, כָּל הַהֲלָכָה עַד סוּפָה („מַעֲבִירִין אוֹתוֹ“) חֲסֵרָה בְּנִסְפָּח. וְהִיא נִמְצָאת לְעִיל בְּסִנְהֶדְרִין פ"ב ה"א, י"ט ע"ד וַאֲיִלֵּךְ. אֲבָל הִיא הִתָּה בַּהּוֹרִיּוֹת גַּם לִפְנֵי בַּעַל הַיִּלְקוּט שְׁמַעוֹנִי, שֶׁהַכְּנִיס

בקונטרס אחרון שלו: כהן משיח¹. א"ר אלעזר כהן גדול שחטא מלקין אותו וכו'. עיי"ש שהעזיק כמעט את כל ההלכה כולה.

1234567

שם ה"ז (מ"ז ע"ג, שורה 8 מלמטה), אחרי המלים "ואורים ותומים ושמך המשחה ורוח הקדש" כתוב בנספח: גרסי' במגלה מן ריש הלכה ועד סופה, ועוד היא בכפורים². ומתקנין ליה כהן אחר תחתיו (שם מ"ז ע"ד, שורה 2, מלמעלה), ומה שבנתים חסר. כאן הודיע לנו הסופר במפורש שטעם ההשמטה הוא משום שהסוגיא כבר נשנית לעיל בירושלמי. ובדפוסים חדשים של הנספח השלימו את הכל ע"פ הירושלמי, אעפ"י שהביאו גם את הציון: גרסי' במגלה וכו'.

שם (מ"ז, שורה 13, מלמעלה) אחרי המלים "אותו היום ראת אימן שני בניה כהנים גדולים" כתוב בנספח: ומנין למשוח מלחמה שאין בנו עומד תחתיו (שם שורה 20, מלמעלה) וכו' וכל מה שבנתים חסר. ואף כאן נכפלה הסוגיא ביומא פ"א ובמגילה פ"א.

שם (ש' 29, מלמעלה) אחרי המלים "ומה ת"ל אחריו לקדושה של אחריו" כתוב בנספח הנ"ל: ובני אהרן הכהנים יתקעו בחצוצרות. תמימים לא בעלי מומין דברי ר' עקיבא (שם שורה 35, מלמעלה) וכו'. ומה שבנתים חסר. ואף כאן נכפלה הסוגיא ביומא ומגילה הנ"ל.

שם (מ"ז ע"ד, שורה 7, מלמטה) אחרי המלים "מנוי טביא דשובת' ובזעון" כתוב בנספח: הלכה כל התדיר מחבירו (כלומר, פיסקא של ה"ז, שם מ"ח ע"א, שורה 22, מלמעלה) וכו', ומה שבנתים חסר. ואף כאן נכפלה כל הסוגיא לעיל סנהדרין פ"ב ה"א, כ' ע"א וחלק ממנה במו"ק פ"ג ה"ח, פ"ג ע"ד, וסופה בפסחים פ"ח ה"ח, ל"ו ע"ב.

שם (מ"ח ע"ב, שורה 4, מלמעלה) אחרי המלים "אם היה אביו שקול כרבו אביו קודם" כתוב בנספח: "בזמן ששניהם עומדין בקלקלה וכו'" (כלומר פיסקא של משנתנו, שם ש' 24, מלמעלה), ומה שבנתים חסר. אבל סוגיא זו היתה בשלמות גם בשרידי הירושלמי, עיי"ש עמ' 281 ואילך. ואף כאן נכפלו חלקים מן הסוגיא במו"ק פ"ג ה"ז, פ"ג ע"ב, וב"מ ספ"ב, ח' ע"ד. וכנראה, שהיתה לפני הסופר סוגיא זו בשלמותה במו"ק הנ"ל, כרגיל בירושלמי בסוגיות

1 הר"ל גינצבורג (שרידי הירושלמי, עמ' 336) ציין: [סנהדרין פ"ב], והוא שלא בדיוק, שהרי בילקוט עצמו מפורש "כהן משיח" ולא "כהן גדול". ולא עוד אלא שאחרי הפיסקא שלנו מביא בקונטרס אחרון שם בלי שום ציון: ריב"ל אמר ראש וזקן וכו', כלומר פיסקא מפרק שלנו להלן ה"ז.

2 עיין לעיל פרק א', הערה 15.

כפולות, שנשמטו לפנינו במסכת אחת, אבל היתה שם לפני הראשונים, ועיין מ"ש לעיל בפ"א, הערה 15.

שם (שורה 32, מלמעלה) אחרי המלים, ושילחו לארץ ישראל וקרא עליו הפסוק הזה בני ציון היקרים וגו' כתוב בנספח: הלכה כהן קודם ללוי וכו'. אמר ר' יוחנן כל אותם ארבעים שנה (שם, שורה 40, מלמעלה) וכו', ומה שבנתיב חסר. אבל ישנו בשלימות גם בשרידי הירושלמי, עיי"ש עמ' 284. כאן השמיט הסופר את ההבאה מן התוספתא (פ"ב ה"י וה"ח). ורגיל הוא בירושלמי שאינו מעתיק את התוספתא שהוא נושא ונותן בה אחר כך.

שם (מ"ח ע"ג, שורה 9, מלמעלה) אחרי המלים "ורבנן עבדין מקרא כמשנה" כתוב בנספח: אילין דבית פזי ודר' יהושעי' הוו עלין שאלון בשלמיה דנשיא (שורה 11, מלמטה) וכו', וכל מה שבנתיב חסר. ולא ידעתי טעמו של הסופר למה החסיר קטע כל כך ארוך, שהרי רחוק הוא להניח שיש כאן חסרון והשמטה בטעות שאין במה לתלות אותה. ושמא היתה סוגיא זו כפולה לפניו בברכות פ"א, ג' ע"ב, או בשבת פ"א, ג' ע"ב, או בפט"ו שם, ט"ו ע"ג, עיין מ"ש לעיל.

כל הסוגיות האילו שנשמטו בדפוסים ישנים של הנספח הושלמו וירדו לדפוסים החדשים שלו ע"פ הוצאת הירושלמי שבירושלמי. בדפוסים הללו פעמים נשתבשו הגירסאות בטעות הדפוס ופעמים "תוקנו" בכוונה. ואחרי שנוסח הוצאת הירושלמי שבירושלמי מצא את "תקונו" בדפוסים החדשים של הנספח לבבלי, חזר ועלה להוצאת הירושלמי שבירושלמי דפוס ראם בצורת "שנוי נוסחאות מן הירושלמי הנספח לבבלי". אלה תולדות גלגוליו של נוסח ספר עתיק שמעטים לנו כיוצא בה.

כבר אמרנו שחוק מן ההשמטות שבפ"ג של הנספח הרי יש בו בדפוסים ישנים הרבה נוסחאות מצויינות שנשתבשו בהוצאת הירושלמי שלפנינו ושנעלמו או "תוקנו" בדפוסים החדשים של הנספח. נציין מתחילה את החשובות ביותר. פ"א ה"ג, מ"ו ע"א: ולא נמצאת עוקר כל שח"ט ה, שמואל בר אבא אמר בשאמרו אמה מותרת ושתי אמות אסורות. ולא נמצאת עוקר כל שם השתחוויה. כשאמרו מותר להשתחוות ואסור לשוה. המפרשים יגעו מאד לפרש את הדברים והגיהו "הושטה" במקום שח"טה, ואף אחרי ההגהה הפירוש דחוק. ברם בנספח: ולא נמצאת עוקר כל שם שח"ה וכו'. אלא שגם שם הקדימו את הקושיא השניה לראשונה, וצ"ל: ולא נמצאת עוקר כל שם השתחוויה (כלומר, ולמה אמרו במשנה שם "יש ע"ז בתורה, אבל המשתחוה פטור, הרי אילו חייבין", והרי עקרו כל שם השתחוויה)? כשאמרו אסור להשתחוות ומותר לשוה (כן צ"ל, כהגהת כל המפרשים, וכפי שמוכרח מן העניין). ולא נמצאת עוקר

כל שם שחיחה (כלומר, הרי שחיחה נתרבתה במפורש בירושלמי שבת פ"ז ה"א, ט' ע"א: בהשתחוויה לחייב על מקצתה, עיי"ש)? בשאמרו אמה מותרת (כלומר, אם שוחה אמה אחת ומרכין את ראשו עד לבו, מותר), ושתי אמות (כלומר, אם שוחה עד ברכיו) אסורות. והירושלמי חולק על הבבלי כאן ד' א'. והכתיב "שחיחה" (במקום "שחיה") הוא גם בתוספתא שקלים פ"ב בכ"י לונדון, עין מ"ש ע"ז בתוספתא כפשוטה ח"ד, עמ' 696 ואילך, ובארתי שם את הירושלמי כאן.

פ"ב סה"ג, מ"ו ע"ג: אמר מה לקל מה בגין דלא תנינן משיח, והא קדמיתא דלא תנינן משיח, ומשיח בכלל, וכא אף על גב דלא תנינן משיח, משיח בכלל. בנספח: אמר לון למה (כבר העירותי על נוסחא זו לעיל פ"א) בגין דלא תנינן משיח, הא קדמיתא לא תנינן משיח ומשיח בכלל, והא תנינתה לא תנינן משיח ומשיח בכלל, וכא אף על גב דלא תנינן וכו'. והנה בכ"י לידן נשמט "והא תנינתה לא תנינן משיח ומשיח בכלל" עיי' הדומות, אבל בנספח בדפוסים חדשים השמיטו פיסקא זו בכוונה, מפני שאיננה בהוצאת הירושלמי ומפני שלא הבינו אותה. ברם היא נוסחא נכונה, וכוונתה והרי המשנה שלפניה שנתה "ולא בעבודה זרה עד שיורו מקצת וכו'", ולא הזכירה שם "וכן המשיח", כשם שאמרה ברישא שם לענין שאר העבירות, והרי כולם מודים שגם בע"ז אין המשיח חייב אלא אם בטל מקצת וקיים מקצת (כפירוש המפרשים) והרי המשנה השנייה, שלאחריה, שנתה "ולא בע"ז אלא על דבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת" ולא הזכירה שם "וכן המשיח" כשם שאמרה שם ברישא לענין שאר העבירות, והרי כולם מודים שגם בע"ז אין המשיח מתחייב אלא אם הורה בדבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת, ובעל כרחינו אומרים שאף משיח בכלל "ולא בעבודה זרה וכו'", וממילא גם במשנה שלנו ששנתה "ולא בע"ז אלא על העלם דבר עם שגגת המעשה" גם משיח בכלל, ומשנתנו כרבנן, ולא כרבי.

פ"ג ה"ז, מ"ח סע"ב: ומפני מה הכל רצין אחר העכבר³, מפני שעסקו רע עם הבריות. אמר ר' יוחנן אל תאמין בעבד עד ששה עשר דור וכו'. בנספח לבבלי בדפוס ראשון: מפני מה הכל שואלים על העבד (בדפוס שני, רפ"ז: על העבד) שעסקו רע ואמר ר' יוחנן אל תאמן וכו'. וכן בשרידי הירושלמי, עמ' 286, שורה 2: [מפני] מה הכל שואלים על... [מפני ש]עסקו רע בין הבריות א' ר' וכו'. וכן בתוספתא כאן ספ"ב בדפוסים: מפני מה הכל נשאלין על העבד מפני שעסקו רע עם הבריות. בכ"י ערפורט שם: מפני מה הכל נשאלין על העכבר (מפני שסורו רע שמ) שעסקו רע, והמלים שהקפתי

3 כ"ה בכ"י לידן, ובד"ו, בטעות הדפוס: העכבר.

נמחקו שם ע"י נקודות למעלה⁴. וגם בכ"י ווינה שם "העכבר"⁵, אלא שנראה שמתחילה היה כתוב שם "העבדר" ותוקן ע"י הסופר: העכבר.

והנה הגירסא "הכל רצין" שבהוצאות הירושלמי היא בוודאי שיבוש, והיא אשגרה משורה שלפניה ("מפני מה הכל רצין אחר הגיורת"), אבל הגירסא "העכבר" מקויימת גם ע"י התוספתא בכ"ע (ערפורט) וכ"י ווינה. ואין ספק שאף היא שיבוש ברור, והגירסא הראשונה שבתוספתא כ"י ערפורט (שנמחקה ע"י הסופר) "מפני שסורו רע" מוכיחה שיש כאן תיקון ע"פ הבבלי י"ג סע"א (בהוצאות שלנו): מפני מה הכל מושלין בעכברים מפני שסורו רע. ולפיכך וודאי גמור הוא שהנכון הוא כגירסת הנספח להבבלי ותוספתא דפוסים: מפני מה הכל שואלים (או: נשאלים, והיא היא) על העבד⁶ וכו', והכוונה מפני מה הכל חוקרים ודורשים על עבד אם אפשר לסמוך עליו, או אם כדאי לקנות אותו, משום שעבד עסקו רע, וכמו שמפרש הירושלמי בעצמו: ואמר ר' יוחנן אל תאמן בעבד וכו'. וכן בפרקי דר' אליעזר פכ"ט בדפוסים ישנים ובכת"י⁷: ואין אמונה בעבדים.

להלן שם בסמוך: ר' יהושע בן לוי אמר ראש זקן וזקן קודם, שאינו ראש אינו זקן. וכן בילקוט בקונטרס אחרון⁸: ריב"ל אמר ראש זקן וזקן קודם, מה טעם אתם נצבים וכו'. ואין לדעת אם היו חסרות לפניו המלים "שאינו ראש אם אינו זקן", או שקיצר, כרגיל אצלו. אבל בנספח: ר' יהושע בן לוי אמר ראש זקן, ראש קודם לזקן שאינו ראש⁹. וכן בשרידי הירושלמי, עמ' 286, שורה 7: ראש זקן, קודם ר[אש] לזקן [שאינו] ראש. ובה"ג הוצ' הר"ע הילדיסהיימר,

4 צוקרמנדל לא העיר על כך.

5 והנ"ל בשנויי נוסחאות לא דק.

6 וכן במתנ"כ בראש נשא: בירושלמי מפרש הטעם מפני שעבד עסקו רע עם הבריות. ובחנם כתב עליו הרש"ש שם: וגירסא משובשת נזקקה לפניו, והג"י שלפניו שם: מפני מה הכל רצין אחר העכבר וכו'. והרש"ש היה לפניו דפוס חדש של הנספח שתוקן ע"פ הירושלמי שלפניו. ועיין להלן הערה 9.

7 עיין בהוצאת היגר במאסף "חורב" ניוירוק תש"ה, עמ' 190.

8 בשם הירושלמי כאן, עיין מ"ש לעיל הערה 1.

9 ביפה מראה על הירושלמי במקומו כתב: וי"ס (=ויש ספרים) דגרסי ראש קודם לזקן שאינו ראש. וכונתו לנוסח של הנספח וכן כתב להלן שם: וי"ג להסתבך. וכן להלן שם: ובג"א גריס מה את בעי מן ר' אמי דהוא סדרן והוא פלפלן. ובכולן כיוון לנוסח הנספח. והנני מעיר על כך משום דברי הר"ל גינצבורג בפירושים וחדושים לירושלמי ח"ג, עמ' 191, הערה 211, שהביא את דברי בעל יפה מראה (בעניין: ראש קודם לזקן), והסיק: ואין ספק שהשתמש בכ"י של הירושלמי. ואף כאן גירסת הדפוסים החדשים של הנספח הכשילה את הר"ל, ולפיכך הסיק מה שהסיק. ועיין גם מ"ש לעיל, הערה 6.

עמ' 502: אמר ריב"ל ראש וזקן, ראש קודם לזקן שאינו ראש. ובהערות שם ציין שכ"ה גם בתשובות הגאונים הוצ' קורנל סי' ק"ז (עמ' 14), ושם מפורש: גרסינן במסכת הוריות אמר ר' יהושע בן לוי וכו' ¹⁰. ואין ספק שהגירסא של הנספח המקוימת ע"י השרידים מן הגניזה והגאונים היא הנכונה. וטעמה כפי שמפרש הירושלמי להלן מפני שהציבור (או גדולי הדור) צריך להם לראשים, ובשעה שבני ישראל מסתבכים במלכיות הם עומדים עליהם, ולפיכך הראשים קודמים להתיותם. וכן אמרו בבבלי גזיר מ"ז ב': אמר מר זוטרא לענין החיותו משוח מלחמה עדיף, מאי טעמא דתלו ביה רבים. ועיי"ש בתוספות ד"ה והתניא. כמו כן מצויות בנספח כמה גירסאות מתוקנות פחות חשובות, וכולן נעלמו בהוצאות החדשות, ונסדר אותן ע"פ סדר המסכת.

פ"א ה"א, מ"ה ע"ד: וכי יש זדון לשגגה ליחיד אצל הוריית ב"ד. וכ"ה להלן שם ה"ה, מ"ו ע"א. אבל בנספח בשני המקומות: וכי יש זדון שגגה ¹¹ וכו'. להלן שם (קרוב לסוף ה"א) ר' יוחנן אמר לא הן מביאין כשבה וכו'. בנספח לנכון: לא היו מביאין וכו'.

להלן שם (בסמוך): מתניתא אמרה פליגא על שמואל, או הודע אליו חטאתו אשר חטא והביא יצאו המש' (סוף שורת וריות) ומר מתניתא פליגא וכו'. בכ"י לידן הגירסא היא: והביא (ואח"כ בא מקום פנוי בכ"י) ומר מתניתא וכו'. והמגיה הוסיף (במקום הפנוי): יצא המש'. ובנספח: מתניתא פליגא ¹² על שמואל, או הודע אליו חטאתו והביא יצא המשומד. מתניתא פליגא וכו'. ספ"א, מ"ו ע"ב: ספק פר ושעיר שיגוי קרבן וכו'. בנספח לנכון: ספק פר ספק פר ושעיר שיגוי וכו'.

פ"ב סה"א, מ"ו ע"ג: שאין הוריית אחרים אצל הורייתן. כולן בהוריית משיח אחר וכו'. בנספח לנכון: שאין הורייתו אצל הורייתן כלום. בהוריית משיח אחר וכו'. ואף בירושלמי צ"ל: שאין הוריית אחרים (כלומר, של חכמים אחרים מחוץ לב"ד הגדול, ואף כהן משיח בכלל אחרים, כשמורה נגד ב"ד הגדול) אצל הורייתן (כלומר, של ב"ד הגדול) כל ¹³ לון. בהוריית משיח אחר וכו'. שם ה"ב, מ"ו ע"ג: אבל משחזרו בהן בית דין חייב. אמר ר' יוסי ולא מתניתא היא וכו'. אבל בנספח לבבלי חסרה המלה "חייב". והיא גירסא נכונה.

10 והעירותי על כך בקרית ספר שי"ד, עמ' 326.

11 בתוספות הרא"ש ד' ב': וכי יש [ז]דון ושגגה וכו'.

12 בדפוסים חדשים ע"פ הוצאת הירושלמי: מתניתא אמרה פליגא וכו'.

13 כצ"ל במקום כולן. ואין כלון, אלא: כלום, כירושלמי ב"ק פ"ד ה"א, ד' ע"א: לא

היות מזבין כלון. ועיינ מ"ש בתוספתא כפשוטה ח"א, עמ' 1.

וסמי מכאן "חייב", ולפנינו שאלה: מה דינו אם אכל חלב אחרי שחזרו בהן ב"ד מהורייתן, ופושט ר' יוסי ממשנתנו.

שם ה"ה, מ"ו ע"ד: ואין חייבין על כל מצות עשה בתורה, בנספח לבבלי חסרה המלה "כל", וכן נכון, והכוונה: והיכן (ואין=והין, והן) חייבין קרבן על מצות עשה שבתורה, עיין בתוספות שבועות י"ז סע"ב ד"ה אבל, בחי' הר"י מיגש שם סד"ה מתני' ואיזו, ועוד. ומתוך הירושלמי שאין כאן אלא דמיון, והחייב הוא באמת בעד לא תעשה.

פ"ג ה"ג, מ"ז ע"ג: אמר ר' חנינה אפילו כן לצדדין דת מר כן אשר נשיא יחטא וכו'. כבר הראינו לעיל שבנספח לבבלי חסרה כל הסוגיא שם המסתיימת במלים "דת מר כן". ואח"כ מתחיל שם: כתיב אשר נשיא יחטא וכו'. ונראה שבהוצאות של הירושלמי צ"ל: אפילו כן לצדדין אתמר[ת], כסיגנון הירושלמי במע"ש פ"ד סה"ב, נ"ד ע"ד: אלא לצדדין איתאמרת. וכן בירושלמי ע"ז פ"ד סה"ד, מ"ד ע"א: לצדדין איתאמרת. ואח"כ צ"ל: כת' (במקום: כן) אשר נשיא יחטא וכו', כגירסת הנספח, והוא ענין אחר.

שם ה"ז, מ"ח ע"א: וראה רבותינו ונתיאש מהן. בנספח לבבלי: ונתבייש מהם. אבל עיין מ"ש בתוספתא כפשוטה ח"א, עמ' 3.

שם, מ"ח סע"א: לא מר אלא כסות אשת חבר בחיי חבר וכו'. וכן בשרידי הירושלמי, עמ' 281: לא אמ[א] כסות אשת חבר בחיי חבר וכו'. וכן היתה הגירסא גם לפני המאירי שכתב (עמ' 168): יראה מתלמוד המערב שכסות אשת חבר קודם לחיי עם הארץ בחיי חבר. אבל בנספח: לא אמרו אלא כסות אשת חבר וחיי עם האר' 14 וכו'. ונראה שכן הוא נכון, עיין בציון ירושלים במקומו, ובראשונים לשבועות ל' ב'. ועיין בשער יוסף, קי"ג ע"ב, ד"ה ונלע"ד. וכן הכריע בבאור הגר"א יו"ד סי' רנ"א, אות י"ג.

שם, מ"ח רע"ג: שעתידין ישראל להיסתכר במלכיות. בנספח לנכון: שישראל עתידין להסתבך במלכיות. וכ"ה בשרידי הירושלמי, סוף עמ' 286: שישראל עתידים להיסתבך (סוף הקטע). וכן הסיגנון בבראשית רבה פנ"ו, ט', הוצ' תיאודור—אלבק, עמ' 606: בניך עתידים להסתבך במלכיות. וכן בירושלמי תענית פ"ב ה"ד, ס"ה ע"ד: עתידין בניך נאחזי' בעונות ומסתבכין במלכיות וכו'. ובשרידי הירושלמי שם (עמ' 176, שורה 19) חסרה המלה "בעונות", וכנראה שלפנינו בירושלמי היא באשגרה מלעיל שם.

ואעפ"י שנוסח הירושלמי הנספח לבבלי (בדפוסים ראשונים) עולה תכופות על נוסח כ"י ליידן, פשיטא שיש בו כמה שיבושים קטנים שאינם

14 בדפוסים חדשים העתיקו: בחיי עם הארץ, אלא שתיקנו לנכון (במרבועים): וחיי.

בכ"י לידן. ומעשה שטן, דווקא נוסח נכון שבכ"י לידן "תוקן" בהוצאת
 הירושלמי בדפוסים חדשים ע"פ הנוסח של הנספח לבבלי. וכן בירושלמי פ"א
 ה"ב, הוצ' ראם, ד' סע"א: כיני פשיטא תולדות הורייה כהורייה, הורייה
 בהורייה מהו שיצטרפו. ובפני משה שם: "כיני פשיטא לך כצ"ל, וכן הוא בהנדפס
 אצל ש"ס הבבלי". אבל בירושלמי בדפוסים ישנים לנכון: כתי פשיטא לך וכו'.
 וכבר הוכחתי במחברתי "על הירושלמי" עמ' 80, הערה 118, שכאן הוא המקום
 היחידי בירושלמי בדפוס שנשמרה לנו הגירסא הנכונה של ביטוי זה, וכוונתו:
 כד תי, כד תהי פשיטא לך, והוא על דרך "אם תימצא לומר" שבבבלי. והמלה
 "כתי" נשתבשה בירושלמי ל"בתו" 15, ל"כותי" 16 ול"בהי" 17. ובכל מקום
 צ"ל: כתי, וכן בשקלים פ"ז ה"ז, נ' ע"ד: כד תהא פשיטא ליה שלשה לוגין,
 מה הן שלש לוגין וכו'. אבל בכ"י מינכן שם: כתי 18 פשיטא לך וכו'. עיין
 מ"ש בתרביץ ש"ב, עמ' 111, ובתוספתא כפשוטה ח"א, עמ' 177, ובהערה 2
 שם. וכן לעיל שם בהוריות פ"א ה"ב, מ"ה ע"ד, בהוצאת הירושלמי: או רוב,
 כת פשיטא לך רוב, מה רוב, רוב ההורייה, רוב המשתיר, ופירושו כנ"ל, עיין
 מ"ש בעל הירושלמי הנ"ל. אבל בנספח לבבלי: רוב צייתי פשיטא רוב מה
 רוב רובו הורייה, או רוב המשתיר.

ועדיין אין אנו יודעים את נוסחאות של שאר שני כתבי היד של מסכת
 זו שהיו בידי העורך, והרי כבר ראינו שהשתמש בקופיא בעלמא אפילו בנוסח
 הנספח שכבר נדפס בשעה שהכין את הירושלמי לדפוס. נסיים בתיקון של אות
 אחת, ונשער שיתכן ויתכן שבשאר כתה"י היתה הגירסא נכונה. וכן שנינו בפ"א
 סה"ז, מ"ו ע"ב: רבי יוסי בי רבי בון אמר שאילתא דכהן משיח מן הדא
 הוריית בית דין גדול, הוריית בית דין קטן. והסיגנון מגומגם מאד. ונ"ל קרוב
 לוודאי שצ"ל: שאילתא דכהן משיח כן 19 (במקום: מן) וכו', כלומר, ר'
 יוסי בר בון אמר את שאלת כהן משיח כן (=כאן), הדא [הוריית בית דין],

15 יבמות פ"ג ה"א, ד' ע"ג: בתו פשיט' לך שיהא לה צרה וכו'. עיין מ"ש בעל הירושלמי
 שם בפירוש המאמר.

16 שם פ"ג ה"ב, י"ג רע"ד: כותי פשיטא לך שהוא מביא, מהו שיעשה בהן שליח?
 17 סוטה פ"ט ה"ה, כ"ג ע"ד: בהי פשיטא לך שהטריפה פוסלת בה, היתה רגלה קלוטה
 של חמור, מה את עבד לה?

18 וטויסק לא העתיק כהוגן, ובכ"י: כתי.

19 כסיגנון הירושלמי כע"ז פ"ב, לפי גירסת שרידי הירושלמי שנביא להלן בפנים, עיין
 להלן הערה 26.